

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Греса Наталія Володимирівна

УДК 159.922 [343.144+343.915]

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ УСВІДОМЛЕННЯ ВИНИ НЕПОВНОЛІТНІМИ
ЗЛОЧИНЦЯМИ**

Спеціальність: 19.00.06 – юридична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Жданова Ірина Вячеславівна,
Харківський національний університет
внутрішніх справ
кафедра прикладної психології, доцент кафедри.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Ємельянов Вячеслав Павлович,
Юридичний інститут
Східноєвропейського університету економіки
і менеджменту,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін;

кандидат психологічних наук
Афанасьєва Наталя Євгенівна,
Університет цивільного захисту України
кафедра загальної психології, доцент кафедри.

Захист відбудеться « 6 » червня 2008 року о 15⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 64.700.04. в Харківському національному університеті внутрішніх справ за
адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Харківського національного
університету внутрішніх справ, за адресою: 61080, Харків-80, проспект 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий « 2 » травня 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.В. Макаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Злочинність серед неповнолітніх є складовою частиною злочинності взагалі, але й має свої специфічні особливості, що дозволяє розглядати її як самостійний об'єкт психологічного вивчення. Неповнолітні є своєрідним «барометром», який визначає стан морального «здоров'я» суспільства. Щорічно в Україні неповнолітніми скоюється більше 40 тисяч правопорушень, що складає 8,8% від загального числа злочинів, зареєстрованих в цілому по державі. Характерною рисою злочинності неповнолітніх стають насильство і жорстокість, спостерігається тенденція до «омолоджування» злочинності цього контингенту, підвищення їх кримінальної активності, зростає кількість злочинів, скоєних неповнолітніми на ґрунті пияцтва, токсикоманії і наркоманії. Тому однією з найважливіших задач є профілактика злочинної поведінки серед неповнолітніх та ефективна і адекватна ресоціалізація підлітків, які вже скоїли злочин.

Першим та основним етапом процесу ресоціалізації злочинця, на думку провідних науковців (Л.І. Беляєва, Ю.А. Дмитрієв, Б.Б. Казак, В.І. Кривуша, О.В. Піщенко, Л.О. Шевченко та інші), є усвідомлення ним своєї вини та його щире каяття, що полегшує подальший виховний процес у спеціальних установах.

Актуальність вивчення проблеми усвідомлення вини неповнолітніми правопорушниками в наш час не підлягає сумніву як з погляду незмінного зростання та поширення рецидивів злочинів серед неповнолітніх, так і з точки зору соціально-психологічної значущості проблеми.

В юридичних науках проблема вини розглядається в межах кримінального права. Значна увага приділяється основним кримінально-правовим концепціям вини у континентальній системі права та аналізу вини як основної ознаки суб'єктивної сторони злочину (Е. Белінг, Р.В. Вереша, Ф.Г. Гілязев, П.С. Дагель, В. Зауер, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський, Б.С. Утєвський, Р. Франк, Л.І. Шеховцова та інші). У психологічній науці проблема вини є складовою частиною проблеми соціальних емоцій, де вина визначається як «самооціночна» емоція (Г.М. Бреслав, К.Е. Ізард, М. Льюїс, Ю.М. Орлов, К. Фішер та інші). А проблема усвідомлення вини за будь-яке правопорушення, в тому числі за злочин, є самостійним питанням юридичної психології, насамперед, пенітенціарної, яке на сьогодні є недостатньо розробленим. Тому вивчення особливостей усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями та психологічних чинників, які впливають на ступінь цього усвідомлення, повинно стати самостійною науковою роботою, розробка якої буде сприяти створенню адекватних науково-обґрунтованих програм ефективної ресоціалізації неповнолітніх злочинців.

Актуальність зазначеної проблеми, недостатнє її теоретичне та практичне вивчення й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано згідно з «Тематикою пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2004-2009 років» (наказ МВС України від 05.07.2004 р. №755), Національної програми «Діти України», затвердженої Указом Президента України №63 від 18.01.96 р., Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій безпритульності» №113, прийнятого 28 січня 2000 р., а також низки Законів України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про попередження насильства у сім'ї» та ін. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою ХНУВС (Протокол №9 від 29.10.2004 р.).

Об'єкт дослідження: особистість неповнолітнього злочинця.

Предмет дослідження: психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями.

Мета дослідження: дослідити психологічні особливості та чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями в період адаптації у виховній колонії та розробити на цій підставі рекомендації щодо удосконалення процесу ресоціалізації неповнолітніх злочинців у спеціальних виховних установах.

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Провести теоретичний аналіз проблеми вини у психології та кримінальному праві.
2. Визначити психологічну структуру усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями та розробити методи її дослідження.
3. Проаналізувати психологічні особливості та виділити основні варіанти усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями.
4. Вивчити психологічні особливості неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення вини.
5. Систематизувати основні психологічні чинники, що сприяють усвідомленню вини неповнолітніми злочинцями.
6. Розробити рекомендації щодо ресоціалізації неповнолітніх злочинців з урахуванням особливостей усвідомлення ними вини.

Методологічною і теоретичною основою дослідження виступили:

- загальні положення кримінального права (Р.В. Вереша, Ф.Г. Гілязев, П.С. Дагель, В.П. Ємельянов, М.Й. Коржанський, Д.П. Котов, П.С. Матишевський, Б.С. Утевський, Л.І. Шеховцова та інші);
- соціально-психологічні концепції розвитку та становлення особистості (Г.С. Абрамова, І.С. Кон, С.Д. Максименко, В.С. Мухіна);
- роботи в галузі юридичної психології (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, В.Л. Васильєв, В.Г. Деев, Ю.А. Дмитрієв, А.Ф. Зелінський, В.І. Кривіша, В.С. Медведєв, О.Д. Сітковська);

- дослідження в галузі психології емоцій (К. Ізард, М. Льюїс, Ю.М. Орлов, М. Масколо, К. Муздибаєв, З. Фрейд та інші);

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використано комплекс методів:

- *теоретичні* – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації та її інтерпретація;
- *емпіричні* - контент-аналіз особових справ, психодіагностичний метод, метод опитування;
- *методи математичної статистики* - t-критерій Стьюдента, ф-критерій кутового перетворення Фішера, кореляційний та факторний аналізи.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що:

- *вперше:*
 - ✓ визначено психологічну структуру та виділено варіанти усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями;
 - ✓ досліджено психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями.
- *удосконалено* підходи до психологічного супроводження процесу ресоціалізації неповнолітніх злочинців з урахуванням рівня усвідомлення ними вини.
- *набуло подальшого розвитку* наукові уявлення про проблему вини у психології, а також дослідження особливостей особистості неповнолітнього злочинця.

Достовірність результатів дослідження забезпечено реалізацією теоретичних положень у вирішенні завдань емпіричного дослідження, застосуванням методів, адекватних завданням, предмету та об'єкту дослідження, репрезентативною вибіркою досліджуваних, використанням методів статистичної обробки отриманих даних (за допомогою комп'ютерної програми SPSS 11.5 for Windows).

Практичне значення отриманих результатів визначається тим, що науково обґрунтовані знання про психологічні особливості та чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями дозволяють психологічно грамотно підійти до удосконалення процесу ресоціалізації неповнолітніх злочинців на етапі їх адаптації у виховних установах. Використання психологічних методів діагностики особливостей усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями, які запропоновано нами, сприятиме адекватній оцінці рівня усвідомлення вини неповнолітніми, а визначені особливості особистості неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення вини є орієнтиром у психокорекційній роботі практичних психологів пенітенціарних установ для неповнолітніх. Впровадження результатів дослідження психологічних чинників усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями дає можливість полегшити виховний процес у спеціальних установах для неповнолітніх та сприятиме їх ресоціалізації в цілому.

Результати дослідження впроваджено у процес соціально-виховної та психологічної роботи Курязької виховної колонії імені А.С.Макаренка, а також у навчальний процес студентів та курсантів при проведенні занять з дисципліни «Юридична психологія», яка викладається у ХНУВС.

Особистий внесок здобувача. Дисертантом особисто здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми, що вивчається, розроблено методичний комплекс та проведено емпіричне дослідження, математичну обробку матеріалів і написано текст дисертації. У тезах «Саморегуляція та девіантна поведінка», написаних у співавторстві зі І.В. Ждановою, особистий внесок здобувача полягає у тому, що автором проаналізовано психологічні механізми, які забезпечують саморегуляцію поведінки відповідно до соціальних, моральних та правових норм. А у тезах доповіді «Психологічні аспекти попередження злочинності серед неповнолітніх», також написаних у співавторстві зі І.В. Ждановою, особистий внесок здобувача полягає у тому, що зроблено змістовний аналіз трьох складових усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями (когнітивної, поведінкової та емоційної).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та отримані в ході проведення дослідження результати пройшли апробацію на 6 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Формування та розвиток особистості в умовах вищих навчальних закладів МНС України» (Харків, 2003р.); «Питання боротьби зі злочинністю» (Харків, 2004р.); «Девіантна поведінка неповнолітніх: проблеми, пошуки, рішення» (Харків, 2006р.); «Подготовка специалистов по реализации психотехнологий восстановительного правосудия в сфере ювенальной юстиции» (Луганск, 2007); «Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии» (Одесса, 2007); «Психолого-педагогічна складова підготовки працівників системи МВС» (Харків, 2008), а також шляхом обговорення на засіданнях кафедри загальної психології та педагогіки, кафедри прикладної психології ХНУВС (2003-2007рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 9 публікаціях, 3 з них опубліковано у фахових наукових виданнях із психологічних наук, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження, логікою його складових частин і відповідають цільовій спрямованості. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 207 найменувань (у тому числі 34 іноземних авторів), додатків та включає 22 таблиці та 3 рисунка. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 189 сторінок друкованого тексту, з них основного тексту 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукової проблеми та визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, а також наведено структуру дисертації.

Перший розділ «Проблема вини в юридичній психології» містить теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень, присвячених проблемі вини як у загальній та юридичній психології, так і у кримінальному праві.

Проблему вини у загальному вигляді можна позначити як філософську, психологічну та етико-правову проблему. В межах сучасної філософії вина розглядається як внутрішня причина, що зумовлює людину до вільного, відповідального, етичного самовизначення, внаслідок чого вона володіє здатністю вирішувати справедливо, виступати проти несправедливого і уникати забороненого. У кримінальному праві існує чимало концепцій вини, основними з яких є нормативна, оціночна та психологічна. У радянській та сучасній вітчизняній кримінально-правовій літературі основне місце займає психологічна теорія вини, представниками якої є П. Матишевський, А. Піонтковський, І. Філановський та інші. Згідно з нею, в кожний психічний акт певною мірою входять два елементи (ознаки) – інтелектуальний та вольовий. Деякі вчені (Ф.Г. Гілязев, П.С. Дагель, Б.С. Утевський, Л.І. Шеховцова) виділяють ще й третій елемент - емоційний. У реальному житті інтелектуальні, вольові та емоційні ознаки взаємопов'язані і утворюють єдиний психічний процес, тому виділення їх є умовою, необхідною для з'ясування змісту вини.

Відповідно до ст.23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Вина – це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину, яка визначає його психологічний зміст та є необхідною умовою кримінальної відповідальності.

Традиційно у психологічній науці вина розглядається в межах проблеми соціальних «самооціночних» емоцій та емоційних станів (М. Масколо, К. Фішер та інші). Перші дослідження вини припадають на психоаналітичні концепції (Х. Льюїс, Г. Пайерс, З. Фрейд, К. Хорні та інші). З точки зору когнітивного підходу (Ю.М. Орлов) вина включає наступні елементи: а) те, якою повинна бути людина «тут» і «зараз» згідно з Я-концепцією; б) яким є «Я» «тут» і «зараз»; в) розузгодження перших двох елементів та їх усвідомлення. Прихильники біологічного підходу стверджують, що відчуття вини природжене й універсальне, а форми його виразу засвоюються в процесі розвитку (А. Бак, Д. Коган). Згідно з теорією дискретних емоцій (К. Ізард) вина є однією з первинних складових мотивації, а основною адаптивною функцією вини є запобігання збитку та експлуатації. Загальновизнаним у психології є постулат, що емоція вини відіграє важливу роль у процесі розвитку особистісної,

соціальної відповідальності та у формуванні афективно-когнітивних структур совісті. Розвиток вини та формування совісті є найважливішими умовами для психологічної зрілості особистості, в тому числі особистості підлітка.

Суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак: фізична особа; осудна; особа, яка досягла віку, з якого згідно з законом настає кримінальна відповідальність. Загальним віком кримінальної відповідальності є 16 років, зниженим віком - 14 років, передбаченого за вчинення окремих злочинів (ч.2 ст.22 КК України).

Основною ознакою осудності особи є здатність до свідомо-вольової поведінки, яка полягає у здатності людини повною мірою усвідомлювати фактичний характер своїх дій (бездіяльності) та керувати ними. Для визнання особи здатною до свідомо-вольової поведінки важливі наступні моменти: здатність людини розуміти регулюючу роль базових морально-етичних цінностей і норм суспільства; можливість доступу до інформації про них; здатність враховувати їх наявність, керуватися ними або відкидати в ситуації вибору. При цьому інтегральним критерієм свідомо-вольової поведінки О.Д. Сітковська вважає «соціально орієнтоване керування поведінкою в ситуації вибору». Мається на увазі здатність та можливість: а) підходити до вибору цілей та засобів дій, усвідомлюючи себе членом суспільства, тобто враховуючи їх наслідки для інших; б) усвідомлювати причинно-наслідкові залежності обраного варіанту поведінки; в) усвідомлювати цей варіант поведінки як окремий випадок певного виду та класу явищ, використовуючи при цьому соціально орієнтовані оцінки; г) використовувати механізм критичності в ході вибору варіанту поведінки; д) здійснювати рішення про відповідний варіант поведінки, зберігаючи керування ним.

Як відомо у віці 14 років людина здатна до висновків, може регулювати свою поведінку та брати на себе відповідальність (С.Л. Рубінштейн). У підлітковий період відбувається інтенсивний фізичний та психічний розвиток людини, проявляються протиріччя у фізіологічній, психологічній та соціальній сферах. Це відбивається на структурі індивідуальної свідомості, призводить до диспропорцій у співвідношеннях її елементів – інтелектуального, емоційного та вольового (З.А. Астеміров, В.Л. Васильєв). В цілому підлітковий вік характеризується: 1) появою психологічних новоутворень (самосвідомості, самостійності); 2) якісною перебудовою всієї психічної діяльності у зв'язку з вступом до дії нових соціальних чинників (систематизованого вивчення основ наук, зміни суспільних позицій), що підвищують вимоги до особистості; 3) крайньою нерівномірністю розвитку, що виявляється в дисгармонії соціально-етичного формування і фізичного дозрівання, в одночасному суперечливому поєднанні в особистості підлітка «дитячості» та «дорослості»; 4) зростанням соціальної активності особистості, пов'язаної із формуванням її соціальних установок, моральних основ. В цілому за своїм психічним та соціальним розвитком підлітки у віці 14-16 років можуть повною мірою усвідомлювати свою вину щодо скоєного злочину та наслідків своїх дій. У пенітенціарній психології в широкому сенсі під ресоціалізацією розуміють організований соціально-психолого-педагогічний процес

відновлення соціального статусу, втрачених або несформованих соціальних навичок у засуджених, переорієнтації їх соціальних установок і референтних орієнтацій за рахунок включення у нові позитивно орієнтовані відносини. У вузькому сенсі ресоціалізація - це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства і повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя (О. Овсяннікова, Ю. Штурхецька, І. Ярмиш та інші).

Одним з найскладніших періодів для засудженого неповнолітнього є період адаптації до умов позбавлення волі, перші 6-8 місяців знаходження у колонії (В.Л. Васильєв). У цей період виникають негативні емоційні стани, обумовлені важкими умовами життя, обмеженням соціального спілкування, інтимного життя, ворожим ставленням інших засуджених та інше.

Первинна робота з неповнолітніми злочинцями у спеціальних установах спрямована на усвідомлення ними своєї вини, розкаяння в скоєному злочині. Визнання вини та щире каяття варто вважати найважливішою передумовою ефективної ресоціалізації неповнолітніх злочинців (Ю.А. Дмитрієв, Б.Б. Казак, В.І. Кривуша, В.М. Синьов, Л.О. Шевченко).

У другому розділі «Психологічна структура та варіанти усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями» подано інформацію про неповнолітніх злочинців, які брали участь у дослідженні, методи емпіричного дослідження особливостей усвідомлення вини цим контингентом, визначено структуру та варіанти усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями.

Дослідження проводилося на базі Курязької виховної колонії імені О.С. Макаренка. В ньому прийняли участь неповнолітні злочинці чоловічої статі віком 16-17 років, загалом 87 осіб, які скоїли злочини різного ступеня тяжкості і спрямованості та на час проведення дослідження знаходилися в колонії протягом 3-6 місяців (період адаптації).

Більшість неповнолітніх злочинців (60,9%) скоїли корисливі злочини та засуджені за ст.185 КК України «Крадіжка». На другому місці знаходяться насильницько-корисливі злочини - 29,9% (ст.186 та ст.187 КК України - грабїж та розбїй), а на третьому місці - насильницькі злочини - 9,2% (ст.115 КК України - вбивство).

Дослідження основних мотивів злочинів неповнолітніх дозволило встановити, що більшість правопорушень скоювалися заради матеріальної наживи (40,2%) та за компанію (20,7%). 18,4% неповнолітніх вчинили свій злочин, керуючись іншими мотивами (заздрість, честь, сімейні обставини та інше); відчуття ризику стало мотивом злочину у 14,9% неповнолітніх, а почуття радості, задоволення - у 5,8% досліджуваних.

На підставі контент-аналізу особових справ неповнолітніх злочинців встановлено, що 52,8% вирости у повній сім'ї, з них у 17,8% неповнолітніх батьки вживали спиртні напої, у 3,6% батько був осуджений; 35,7% неповнолітніх вирости у неповних сім'ях, з них 87,1% виховувалися тільки матір'ю, 12,9% - тільки батьком. 11,5% досліджуваних росли без батьків.

Для визначення психологічних особливостей усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями були використані наступні методи: *анкета*, розроблена нами для вивчення основних складових усвідомлення вини, та методика «*незавершені речення*», модифікована нами для визначення ставлення неповнолітніх до скоєного злочину, їх уявлень щодо юридичних та філософських понять (закон, злочин, гріх, сором, справедливість), причин та мотивів злочину, планів на майбутнє.

Математична обробка результатів дисертаційного дослідження проводилася з використанням ϕ -критерію кутового перетворення Фішера; t -критерію Стьюдента; коефіцієнту рангової кореляції Спірмена (r_s); факторного аналізу (метод максимальної правдоподібності з Varimax raw обертанням).

Аналіз літератури з досліджуваної проблеми та отримані нами емпіричні дані дозволили зробити висновок, що психологічна структура усвідомлення вини є такою ж самою, як структура вини в юридичному сенсі, та включає наступні складові: когнітивну, поведінкову та емоційну (рис.1)

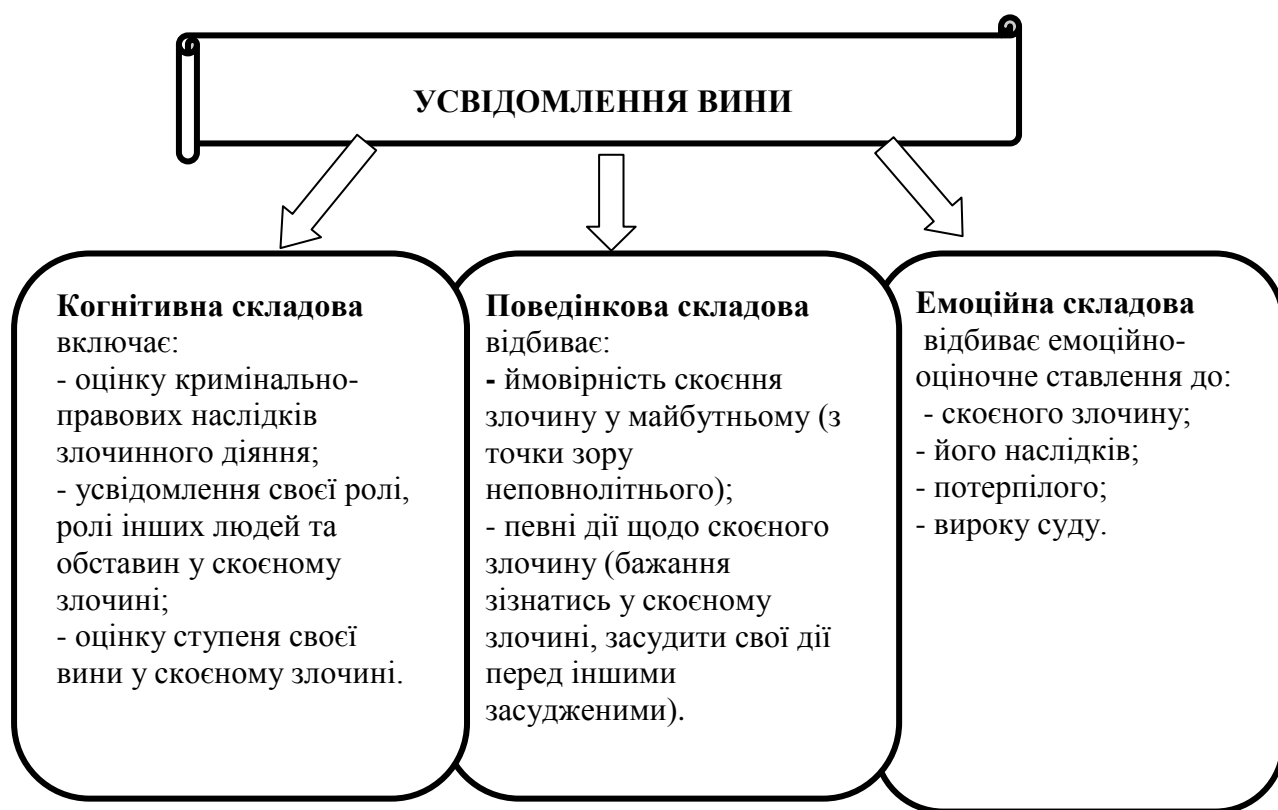

Рис. 1 Психологічна структура усвідомлення вини

Дослідження усвідомлення вини в межах емоційної складової показав, що неповнолітнім злочинцям більшою мірою властивий високий рівень переживання вини (62,1%), ніж середній та низький рівні (20,7% та 17,2% відповідно). Тобто більшість неповнолітніх розкаюється у скоєному злочині, вважає, що заслуговує покарання, співчуває потерпілому та емоційно-позитивно ставиться до вироку суду. Аналіз когнітивної складової усвідомлення вини свідчить, що більшості неповнолітніх злочинців властивий

низький рівень такого усвідомлення (52,9%), ніж високий та середній (27,6% та 19,5%). Здебільшого неповнолітні вважають винними, відповідальними за скоєний злочин інших людей, обставини, працівників міліції та не в повній мірі розуміють наслідки скоєного ними діяння. В межах поведінкової складової усвідомлення вини відбувається на низькому рівні у 44,8% неповнолітніх злочинців, а на середньому та високому - у 28,7% та 26,5%. Тобто більшість досліджуваних не готові засудити свої попередні злочинні дії й вчинили б злочин, якби опинилися в аналогічній ситуації. Таким чином, усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями насамперед відбувається в межах емоційної складової, ніж поведінкової та когнітивної.

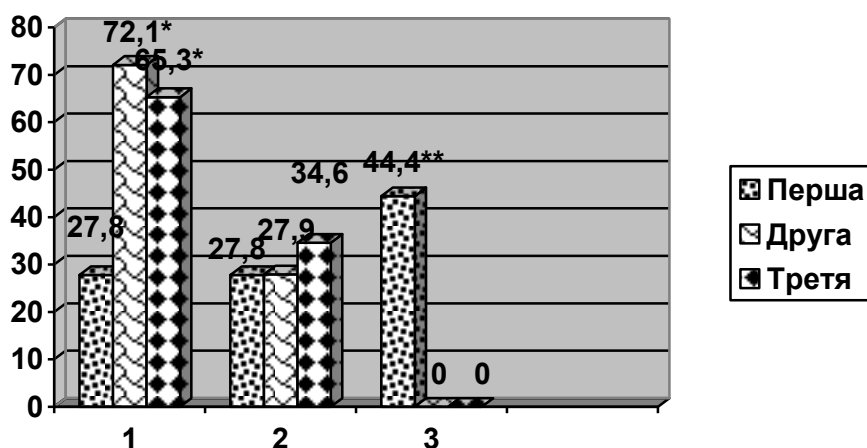
На підставі проведеного аналізу всіх неповнолітніх злочинців було поділено на три групи залежно від рівня усвідомлення ними вини: *першу групу* склали неповнолітні злочинці в кількості 18 осіб з високим рівнем усвідомлення вини (практично повністю усвідомлюють вини); *другу групу* - 43 неповнолітніх з середнім рівнем усвідомлення вини (частково усвідомлюють вини); до *третьої групи* увійшли 26 неповнолітніх з низьким рівнем усвідомлення вини (практично відсутнє усвідомлення вини).

Неповнолітнім першої групи властивий високий рівень усвідомлення своєї вини. В емоційному плані вони повністю переживають факт скоєння злочину та практично повністю готові відповідати за свої вчинки і поведінку в цілому. Дана група неповнолітніх у своєму злочині розкаюється, переживає почуття сорому та вважає, що вирок повністю справедливий, і в тому, що з ними відбулося, вони винні самі. Деякі юнаки цієї групи скоєний злочин вважають найбільшою помилкою у своєму житті, а найбільшим бажанням є прагнення виправитися в майбутньому, слухатися старших і не повторювати свої помилки, які привели їх до противоправної поведінки.

Для другої групи неповнолітніх злочинців характерним є середній рівень усвідомлення вини. Вони не повною мірою переживають факт скоєного злочину і також частково готові брати на себе відповідальність за свої дії та вчинки. В цілому досліджувані з цієї групи більшою мірою бачать провину інших людей і обставин у скоєному злочині, ніж свою. Для них характерно почуття сорому, прагнення розпочати життя наново, бажання все забути, однак вони не повною мірою вважають вирок справедливим.

Третю групу характеризує низький рівень усвідомлення вини. Цим неповнолітнім властиве погане розуміння зв'язку між поведінкою і її наслідками. Вони погано орієнтуються у загальноприйнятих нормах і правилах поведінки. Правопорушники даної групи у скоєному ними злочині не розкаюються, вважають себе невинними, а рішення суду - несправедливим. У тому, що вони знаходяться в колонії винні інші люди, найчастіше друзі, збіги обставин і, взагалі, колонія - це випадковість. Основною метою життя вони бачать задоволення своїх потреб, найчастіше пов'язаних із накопичуванням грошей, але при досягненні поставленої мети відсутня диференціація правоправних і протиправних засобів дій.

Розподіл досліджуваних груп за тяжкістю скоєного злочину наведено на рис.2.

Прим: 1. Корисливі злочини; 2. Насильницько-корисливі злочини; 3. Насильницькі злочини. * - вірогідні відмінності $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Рис.2 Розподіл неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення вини за тяжкістю скоєного злочину (%).

У третьому розділі «Особливості особистості неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення вини» надано результати дослідження особистісних якостей неповнолітніх злочинців в залежності від рівня усвідомлення ними вини, виділено психологічні чинники усвідомлення вини.

Для вивчення психологічних чинників, що впливають на рівень усвідомлення вини, були використані наступні методики: методика «Емоційний інтелект» Н. Хола; методика «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда, І.М. Салівена; тест антиципаційної спроможності В.Д. Менделевича; методика «Локус контролю» Є.Г. Ксенофонтова; методика психологічної діагностики індексу життєвого стилю Л.І. Васермана; колірний тест ставлень Є.Ф. Бажина та О.М. Еткінда; методика «Рівень співвідношення «цінності та доступності» в різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової.

Узагальнені результати дослідження особистісних якостей неповнолітніх злочинців наведено у таблиці 1.

У першій групі неповнолітніх злочинців, які практично повною мірою усвідомлюють свою вини, найчастіше зустрічається високий рівень загального емоційного інтелекту (55,6%) при найменшій кількості низького рівня (11,1%). Для неповнолітніх другої групи більш притаманним виявився середній рівень загального емоційного інтелекту, який реєструється у 69,8% досліджуваних цієї групи. І для підлітків третьої групи більш характерним є низький рівень загального емоційного інтелекту, який виявляють 65,4% неповнолітніх з низьким рівнем усвідомлення вини. Саме за вищевказаними рівнями досліджувані групи вірогідно відрізняються при $p \leq 0,001$.

**Особистісні показники неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення
вини (%)**

Показники	Рівні та прояви показника	Групи			P		
		Перша	Друга	Третя	P _{1,2}	P _{1,3}	P _{2,3}
Загальний рівень емоційного інтелекту	високий	55,6	13,9	11,5	0,001	0,001	-
	середній	33,3	69,8	23,1	0,01	-	0,001
	низький	11,1	16,3	65,4	-	0,001	0,001
Загальний рівень соціального інтелекту	високий	16,7	0,0	0,0	0,01	0,01	-
	середній	83,3	23,3	34,6	0,001	0,001	-
	низький	0,0	76,7	65,4	0,001	0,001	-
Загальна антиципаційна спроможність	спроможність	77,8	41,9	11,5	0,01	0,001	0,01
	неспроможність	22,2	58,1	88,5	0,01	0,001	0,01
Екстернальність-інтернальність	екстернальність	55,6	72,1	88,5	0,01	-	-
	інтернальність	44,4	27,9	11,5	0,001	-	-

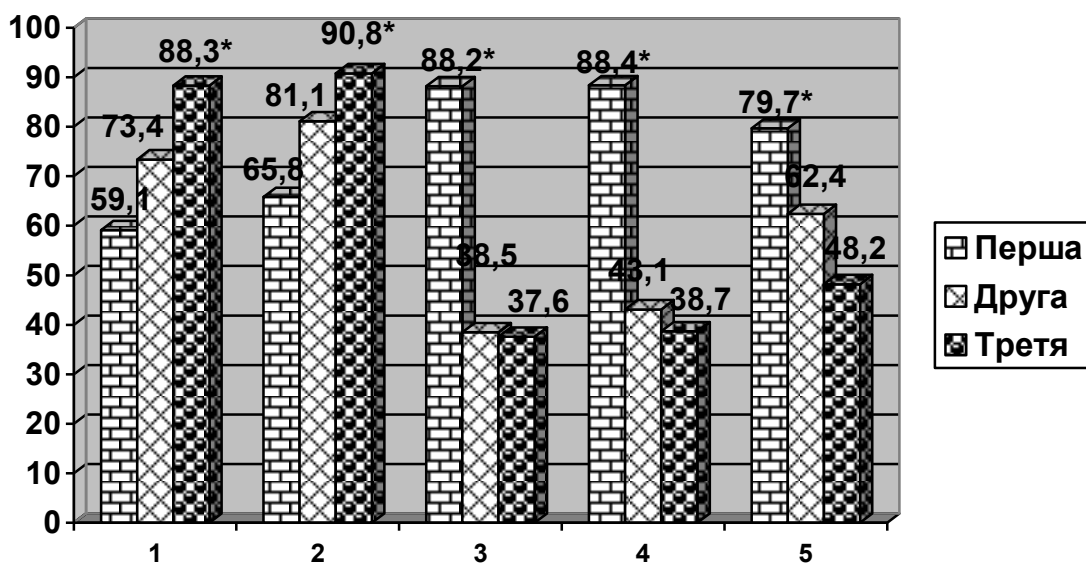
Таким чином, неповнолітнім злочинцям з високим рівнем усвідомлення вини більш притаманний високий рівень засвоєння загальноприйнятих форм вираження емоцій, розуміння емоційних проявів людей. Правопорушники з середнім рівнем усвідомлення вини в меншій мірі здатні до розуміння та управління емоційною сферою. А для правопорушників з низьким рівнем усвідомлення вини властива слабка диференціація як своїх емоцій, так і емоцій оточуючих людей.

У неповнолітніх злочинців з високим рівнем усвідомлення вини найчастіше реєструється високий та середній соціальний інтелект (16,7%; 0% і 0% та 83,3%; 23,3% і 34,6%; $p \leq 0,001$ в обох випадках), а низький рівень навпаки – в другій та третій групах (76,7%, 65,4% та 0%; $p \leq 0,001$). Тобто неповнолітнім злочинцям з високим рівнем усвідомлення вини властива контактність, доброзичливість, тенденція до психологічної близькості у спілкуванні. Вони здатні отримувати більше інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, проявляти далекоглядність у стосунках з іншими. А неповнолітнім злочинцям з середнім та низьким рівнями усвідомлення вини властиво зазнавати труднощі у розумінні і прогнозуванні поведінки людей, що ускладнює їх взаємостосунки та знижує можливості усвідомлення власних помилок, розуміння самого себе. Неповнолітнім злочинцям з високим рівнем усвідомлення вини більш характерна антиципаційна спроможність, яка вірогідно частіше реєструється в цій групі, ніж в інших двох (77,8%; 41,9% та 11,5%; $p_{1,2} < 0,01$, $p_{1,3} \leq 0,001$). У юнаків, які мають середній рівень усвідомлення вини, майже в однаковій кількості зустрічається антиципаційна неспроможність та спроможність (58,1% та 41,9%). Для більшості респондентів третьої групи характерна наявність

антиципаційної неспроможності, яка вірогідно частіше реєструється в цій групі, ніж в інших двох (88,5%; 22,2% та 58,1%; $p_{1,3} \leq 0,001$, $p_{2,3} \leq 0,01$). Таким чином, неповнолітні злочинці з високим рівнем усвідомлення вини більш здатні до точного і правильного розуміння дій і намірів оточуючих людей, передбачення їх вчинків, планування і прогнозування власної діяльності.

Отримані дані свідчать (табл.1), що для неповнолітніх злочинців першої групи внутрішній локус контролю вірогідно більш притаманний, ніж для досліджуваних третьої групи (44,4%, та 11,5%, $p_{1,3} \leq 0,001$). Та навпаки, серед неповнолітніх з низьким рівнем усвідомлення своєї вини вірогідно частіше реєструється екстернальний локус контролю (88,5% та 55,6%, $p_{1,3} \leq 0,01$). Тобто неповнолітнім злочинцям з високим рівнем усвідомлення вини більш властиво вважати відповідальним за власне життя себе самого, а неповнолітнім з середнім та низьким рівнями - зовнішні обставини та інших людей. У них недостатньо розвинена здатність до визнання та адекватної оцінки своїх помилок, а як наслідок - складність їх виправлення.

Результати дослідження механізмів психологічного захисту неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення вини, за якими зареєстровано вірогідні відмінності, відображено на рисунку 3.

Прим.: 1. Заперечення; 2. Витиснення; 3. Проекція; 4. Інтелектуалізація; 5. Реактивні утворення. * - вірогідні відмінності $p \leq 0,05$

Рис. 3 Механізми психологічного захисту неповнолітніх злочинців з різним рівнем усвідомлення вини (\bar{x}_{cp})

Для неповнолітніх злочинців з високим рівнем усвідомлення вини більш притаманними виявилися такі механізми психологічного захисту, як інтелектуалізація та проекція. Також ці неповнолітні запобігають вираженню неприємних або неприйнятних для них думок, відчуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень (реактивні утворення). Група юнаків з низьким рівнем усвідомлення своєї вини обирає, насамперед,

протективні механізми психологічного захисту - витиснення та заперечення, які не допускають травмуючу та конфліктну інформацію у свідомість.

У табл. 2 наведено результати кореляційного аналізу показників особистості з показниками усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями.

Таблиця 2

Кореляційний аналіз особливостей особистості неповнолітніх злочинців з показниками усвідомлення вини (r)

Показник	Прояв показника	r	P
Емоційний інтелект	Емоційна обізнаність	0,565	0,001
	Управління емоціями	0,540	0,001
	Самомотивація	0,452	0,001
	Емпатія	0,422	0,001
	Загальний емоційний інтелект	0,651	0,001
Соціальний інтелект	1 субтест « Історії з завершенням »	0,375	0,01
	3 субтест « Вербальна експресія »	0,336	0,01
	Загальний соціальний інтелект	0,385	0,001
Антиципаційна спроможність	Особистісно-ситуаційна спромож-ть	0,294	0,01
	Загальна антиципаційна спромож-ть	0,324	0,01
Механізми психологічного захисту	Заперечення	-0,542	0,001
	Витиснення	-0,689	0,001
	Проекція	0,698	0,001
	Інтелектуалізація	0,693	0,001
	Реактивні утворення	0,640	0,001
Локус контролю	Інтернальність у сфері невдач	0,438	0,001
	Схильність до самообвинувачення	0,726	0,001
	Інтернальність в учбовій діяльності	0,435	0,001
	Ін-ть у міжособистісному спілкуванні	0,316	0,01
	Інтернальність у сімейних відносинах	0,476	0,001
	Заперечення активності	0,384	0,001
	Загальна інтернальність	0,306	0,01
Ставлення (за КТС)	До злочину	-0,366	0,001
	До потерпілого	0,445	0,001
	До колонії	-0,612	0,001
	До покарання	0,598	0,001
	До закону	0,512	0,001
Значущі цінності	Свобода	0,693	0,001
	Щасливе сімейне життя	0,643	0,001
	Розвиток себе	0,353	0,01
	Власний престиж	-0,323	0,01
	Впевненість у собі	-0,289	0,01
	Матеріально-забезпечене життя	-0,360	0,01

Виявлено значущий позитивний взаємозв'язок між складовими емоційного інтелекту (емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія), соціального інтелекту (знання соціальних норм і правил поведінки, правильне розуміння мовної експресії людей) з одного боку та усвідомленням вини з іншого боку. Встановлено також, що чим вище рівень емоційного ($r=0,651$; $p\leq 0,001$) та соціального ($r=0,385$; $p\leq 0,001$) інтелекту в цілому, тим вище рівень усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями та навпаки. Високий рівень соціального та емоційного інтелекту допомагає розуміти, співчувати та передбачати поведінку інших людей у певних ситуаціях й тим самим усвідомлювати вираз власних почуттів та їх відповідність нормам та цінностям суспільства.

Зареєстровано значущий позитивний зв'язок усвідомлення вини з загальним рівнем антиципаційної спроможності ($r=0,324$; $p\leq 0,01$) та її особистісно-ситуаційною складовою ($r=0,294$; $p\leq 0,01$). Тобто з розвитком здібності точно і правильно розуміти дії та наміри оточуючих людей, передбачати їх вчинки, планувати і прогнозувати власну діяльність підвищується й рівень усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями.

Визначено позитивний кореляційний зв'язок (при $p\leq 0,001$) між рівнем усвідомлення вини та такими складовими локусу контролю як інтернальність в учбовій діяльності, у сфері невдач, сімейних відносинах, запереченні активності та схильності до самообвинувачення. Коефіцієнт кореляції за даними складовими коливається в діапазоні від 0,435 до 0,726. Інакше кажучи, спостерігається тенденція наступного характеру: чим вище здатність відчувати відповідальність за свої невдачі та значущі події у сімейному житті, а також готовність відповідати за свою діяльність, яка пов'язана з подоланням труднощів, тим вище рівень усвідомлення вини. Виявлено наявність помірного кореляційного зв'язку між інтернальністю у міжособистісному спілкуванні ($r=0,316$; $p\leq 0,01$), загальним рівнем інтернальності ($r=0,306$; $p\leq 0,01$) та усвідомленням вини. Тобто із зростанням компетентності та відповідальності у сфері міжособистісних відносин, а також тенденцією до інтернального локусу контролю, зростає й рівень усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями та навпаки.

Встановлено, що чим більш значущі для неповнолітніх злочинців цінності «свобода» ($r=0,693$; $p\leq 0,001$), «щасливе сімейне життя» ($r=0,643$; $p\leq 0,001$), «розвиток себе» ($r=0,353$; $p\leq 0,01$) та менш значущі «впевненість у собі» ($r=-0,289$; $p\leq 0,01$), «власний престиж» ($r=-0,323$; $p\leq 0,01$) та «матеріально-забезпечене життя» ($r=-0,360$; $p\leq 0,01$), тим вище рівень усвідомлення ними своєї вини.

За допомогою кореляційного аналізу були отримані результати, які вказують на сильний прямий взаємозв'язок між усвідомленням вини та такими механізмами психологічного захисту, як проекція ($r=0,698$; $p\leq 0,001$), інтелектуалізація ($r=0,693$; $p\leq 0,001$), реактивні утворення ($r=0,640$; $p\leq 0,001$). Виявлено наявність зворотного кореляційного зв'язку між усвідомленням

вини та витисненням ($r = -0,689$; $p \leq 0,001$), запереченням ($r = -0,542$; $p \leq 0,001$). Тобто можна стверджувати, що чим більш притаманні неповнолітнім злочинцям проекція, інтелектуалізація та реактивні утворення, а витиснення та заперечення в меншій мірі, то тим вище рівень усвідомлення вини й навпаки.

Результати кореляційного аналізу дозволяють стверджувати, що чим гірше неповнолітні злочинці ставляться до колонії ($r = -0,612$; $p \leq 0,001$) та скоєного ними злочину ($r = -0,366$; $p \leq 0,001$) і краще до покарання ($r = 0,598$; $p \leq 0,001$), закону ($r = 0,512$; $p \leq 0,001$) та потерпілого ($r = 0,445$; $p \leq 0,001$), тим вищим є рівень усвідомлення ними своєї вини.

Таким чином, кореляційний та порівняльний аналіз дозволив виділити наступні психологічні чинники, які обумовлюють високий рівень усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями:

- ✓ розвинений емоційний інтелект (емоційна обізнаність, емпатія, управління емоціями та самомотивація);
- ✓ розвинений соціальний інтелект (особливо здатність передбачати наслідки поведінки людей в певній ситуації, а також розуміти зміну вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації);
- ✓ інтернальний локус контролю (розвиток «внутрішньої» відповідальності);
- ✓ прогностична спроможність, насамперед особистісно-ситуативна;
- ✓ дефензивні механізми психологічного захисту;
- ✓ достатній розвиток правосвідомості, насамперед її емоційно-оціночного компоненту;
- ✓ сформованість соціально-орієнтованої системи цінностей.

У четвертому розділі «Усвідомлення вини в контексті ресоціалізації неповнолітніх злочинців» показано, що ресоціалізація неповнолітніх злочинців у період адаптації в колонії, по-перше, повинна бути спрямованою на формування у них високого рівня усвідомлення вини в межах усіх її складових (когнітивної, емоційної, поведінкової), по-друге, включати диференційований розвиток тих психологічних (особистісних) чинників, які детермінують високий рівень усвідомлення вини.

За допомогою факторного аналізу виділено пріоритетні напрямки психолого-виховної роботи з неповнолітніми злочинцями в залежності від рівня усвідомлення ними вини: розвиток емоційної сфери особистості, контролю над власними почуттями у неповнолітніх з високим рівнем усвідомлення вини; розвиток інтелекту (насамперед, емоційного та соціального) у неповнолітніх з середнім рівнем; розвиток морально-етичних та емпатичних властивостей особистості у неповнолітніх з низьким рівнем усвідомлення вини. Розкрито основні принципи та методи психолого-виховної роботи у спеціальних виховних установах для неповнолітніх в контексті проблеми усвідомлення ними своєї вини.

ВИСНОВКИ

В дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, що виявляється у розкритті особливостей усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями з урахуванням її психологічної структури та варіантів, аналізі особливостей особистості неповнолітніх залежно від рівня усвідомлення вини та виділенні психологічних чинників усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями. Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. В юридичній науці під виною розуміють психічне ставлення осудної особи до скоєного нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків у формі умислу або необережності. В психологічному розумінні вина – це соціальна емоція, переживання якої неможливе без прийняття морально-етичних, правових та релігійних цінностей та норм суспільства. У віці з 14-16 років підліток здатний до свідомо-вольової поведінки й може повною мірою усвідомлювати свої дії, передбачати небезпечні наслідки або можливість їх настання, усвідомлювати свою вину щодо скоєного злочину.

2. Психологічна структура усвідомлення вини характеризується наявністю трьох складових: когнітивної, емоційної та поведінкової. Когнітивна складова відбиває оцінку неповнолітнім кримінально-правових наслідків злочинного діяння, усвідомлення своєї ролі, ролі інших людей та обставин у скоєному злочині, оцінку ступеня своєї вини. Емоційна складова характеризує емоційно-оціночне ставлення до скоєного злочину, його наслідків, потерпілого та вироку суду. Поведінкова складова визначає певні дії щодо засудження скоєного злочину, каяття, бажання виправитися та ймовірність скоєння злочину у майбутньому.

Усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями відбувається, насамперед, у межах емоційної складової при слабкій представленості когнітивної та поведінкової складових.

3. Усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями визначається кількісно-якісними характеристиками його складових, співвідношення яких визначає три рівні такого усвідомлення: високий (практично повне усвідомлення), середній (часткове усвідомлення) та низький (відсутність або слабе усвідомлення). За результатами дослідження 49,4% неповнолітніх злочинців частково усвідомлюють свою вину; 29,9% зовсім не усвідомлюють і тільки 1/5 частка неповнолітніх повністю усвідомлює свою вину щодо скоєного злочину.

Виявлена залежність між рівнем усвідомлення вини та тяжкістю злочину: чим тяжче злочин, тим вище рівень усвідомлення вини.

4. Дослідницьким шляхом виділено психологічні чинники, що детермінують високий рівень усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями:

- ✓ розвинений емоційний інтелект, насамперед здатність до саморозуміння та розуміння інших, самомотивації, емпатії.

- ✓ розвинений соціальний інтелект, особливо здатність передбачати наслідки поведінки людей, розуміти зміну їх реакцій залежно від контексту ситуації;
- ✓ почуття відповідальності, здатність брати відповідальність на себе в різних сферах життя.
- ✓ вміння прогнозувати свої власні вчинки, дії інших людей, розвиток ситуації.
- ✓ використання, насамперед, таких дефензивних механізмів психологічного захисту, як проекція, інтелектуалізація.
- ✓ достатній розвиток правосвідомості, що виявляється у позитивному емоційно-оціночному ставленні до правових понять та явищ.
- ✓ сформованість системи цінностей, яка відбиває наявність мотивації саморозвитку, повагу до батьків як первинних носіїв норм суспільства, усвідомлення свободи вибору.

Процес усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями ускладнює недостатнє оволодіння ними емоціями, погане розуміння та прогнозування своєї поведінки та поведінки інших людей, тенденція до «зовнішнього» локусу контролю, використання, насамперед, протективних механізмів захисту – витиснення та заперечення, індивідуалістична ціннісно-мотиваційна спрямованість, недостатній розвиток емоційно-оціночного компоненту правосвідомості.

5. Ресоціалізація неповнолітніх злочинців повинна бути спрямована на формування у них високого рівня усвідомлення вини та паралельно включати диференційований розвиток тих психологічних (особистісних) чинників, які детермінують цей рівень. Психолого-виховна робота з неповнолітніми злочинцями з високим рівнем усвідомлення вини, насамперед, повинна бути спрямована на корекцію їх емоційної сфери, з неповнолітніми з середнім рівнем усвідомлення своєї вини – на розвиток емоційного та соціального інтелекту, а з неповнолітніми злочинцями з низьким рівнем усвідомлення вини – на розвиток морально-етичних та емпатичних властивостей особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Греса Н. В. Психологічні особливості життєвих цінностей неповнолітніх правопорушників з різним ступенем усвідомлення провини / Н. В. Греса // Право і безпека. – 2007. – Т.6.- №1. - С.42-45
2. Греса Н. В. Психологічні особливості емоційного інтелекту неповнолітніх правопорушників / Н. В. Греса // Вісник Харківського університету. Серія Психологія. – 2008. - № 793. – С. 53-58
3. Греса Н. В. Психологічні особливості локусу контролю неповнолітніх правопорушників з різним ступенем усвідомлення провини / Н. В. Греса //

- Вісник ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХДПУ, 2008. – Вип.25 – С. 56-64
4. Фелендюк Н. В. Психологічні аспекти перевиховання неповнолітніх правопорушників / Фелендюк Н. В. // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наукових праць / Академія правових наук України. Інститут вивчення проблем злочинності.– Харків: «Право», 2004. – Вип.8. – С.142-143
5. Греса Н. В. Соціально-психологічні чинники ресоціалізації неповнолітніх правопорушників / Н. В. Греса // Девіантна поведінка неповнолітніх: проблеми, пошуки, рішення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – С.179-181
6. Греса Н. В. Особливості соціального інтелекту у неповнолітніх правопорушників / Н. В. Греса // Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии: сб.науч. статей / Под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. – Б-ка журн. «Юридичний вісник». – О.: Феникс, 2007. – С.142-144
7. Греса Н. В. Психологічні аспекти відновлюючого правосуддя в сфері ювенальної юстиції / Н. В. Греса // Подготовка специалистов по реализации психотехнологий восстановительного правосудия в сфере ювенальной юстиции: Материалы региональной научно-практической конференции (г.Луганск, 26 января 2007г.). - г. Луганск: ЧП Пальчак, 2007. – С.50-51
8. Фелендюк Н. В. Саморегуляція та девіантна поведінка / Н. В. Фелендюк, І. В. Жданова // Формування та розвиток особистості в умовах вищих навчальних закладів МНС України // Матеріали 1 міжвузівської науково-практичної конференції 19 грудня 2003р. – Харків, 2003. - С.31-33
9. Греса Н. В. Психологічні аспекти попередження злочинності серед неповнолітніх / Н. В. Греса, І. В. Жданова // Психолого-педагогічна складова підготовки працівників системи МВС: Матеріали науково-практичної конференції 18 квітня 2008р. – Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С.115-121

АНОТАЦІЇ

Греса Н.В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06. – юридична психологія. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2008.

У дисертаційному дослідженні проведено психолого-юридичний аналіз проблеми вини, розглянуто основні сучасні теорії вини, а також зміст, сутність, форми та ступінь вини у кримінальному праві. Розкрито основні підходи до розуміння вини у психології, де вина розглядається як одна з соціальних емоцій, що відіграє важливу роль у процесі розвитку особистісної, соціальної відповідальності та у формуванні афективно-когнітивних структур совісті.

Визначено психологічну структуру та виділено варіанти усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями. Показано, що психологічними чинниками усвідомлення вини виступають такі особливості особистості, як розвинений соціальний та емоційний інтелект, внутрішній локус контролю, антиципаційна спроможність та інші. На підставі отриманих даних доведено, що ресоціалізація неповнолітніх злочинців у період адаптації в колонії повинна бути спрямована на формування у них високого рівня усвідомлення вини та паралельно включати диференційований психолого – педагогічний вплив на особистість неповнолітнього злочинця з урахуванням рівня усвідомлення вини.

Ключові слова: вина, усвідомлення вини, особистість неповнолітнього злочинця, психологічні чинники усвідомлення вини, період адаптації у колонії, ресоціалізація.

Греса Н.В. Психологические факторы осознания вины несовершеннолетними преступниками. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.06. – юридическая психология. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2008.

В диссертационном исследовании проведен психолого-юридический анализ проблемы вины. Проанализировано содержание вины в основных криминально-правовых концепциях, а также рассмотрены основные подходы к проблеме вины в общей и юридической психологии. Раскрыты вопросы, связанные со способностью к осознанно-волевому поведению несовершеннолетних как признака вменяемости лица, которое может подвергаться уголовной ответственности и проанализированы особенности ресоциализации несовершеннолетних преступников.

В исследовательской части работы автором определена структура осознания вины, которая включает три составляющие: когнитивную, поведенческую и эмоциональную. Когнитивная составляющая отражает оценку криминально-правовых последствий преступления, осознание своей роли, роли других людей, обстоятельств в совершенном преступлении, а также оценку степени своей вины. Поведенческая составляющая связана с вероятностью совершения преступления в будущем, с желанием сознаться в совершенном преступлении, осудить свои действия перед другими осужденными. Психологические особенности эмоциональной составляющей осознания вины отражает эмоционально-оценочное отношение к совершенному преступлению, его последствиям, потерпевшему и приговору суда.

Было доказано, что вина несовершеннолетними преступниками лучше осознается в рамках эмоциональной составляющей, чем в рамках двух других. Выделены три уровня осознания вины несовершеннолетними преступниками: высокий (практически осознает вину), средний (частично осознает вину) и низкий (не осознает вину). Были изучены психологические особенности

личности несовершеннолетнего преступника в зависимости от уровня осознания ним своей вины в совершенном преступлении.

Показано, что такие личностные особенности как хорошо развитый социальный и эмоциональный интеллект, прогностическая компетентность, интернальный локус контроля и другие особенности являются психологическими факторами, которые положительно влияют на уровень осознания вины. Выявлено, что чем позитивнее несовершеннолетние преступники относятся к «закону», «потерпевшему», «наказанию» и отрицательно к «колонии» и «преступлению», тем им более свойственно полное осознание своей вины в совершенном преступлении.

Проведенное исследование позволило выделить основные направления воспитательной работы в процессе ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей. Это, во-первых, формирование высокого уровня осознания вины в рамках трех ее составляющих, во-вторых, дифференцированное развитие тех психологических качеств, которые детерминируют высокий уровень осознания вины.

Ключевые слова: вина, осознание вины, личность несовершеннолетнего преступника, психологические факторы осознания вины, период адаптации в колонии, ресоциализация.

Gresa N.V. Psychological factors realization of guilt minor criminals. – Manuscript. Thesis for the candidate degree in psychological science by speciality: 19.00.06 – juridical psychology. – Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkov, 2008.

In dissertational research the psychological and juridical analysis of a problem guilt is lead, the basic modern theories of guilt, and also the contents, essence, forms and a degree of guilt in criminal law are considered. The basic approaches to understanding of guilt in psychology where the guilt is considered as one of social emotions, plays the important role in development of the personal, social responsibility, in formation affective and cognitive structures of conscience are opened. The psychological structure is determined and variants of realization of guilt are selected with minor criminals. It is shown, that psychological as factors realization of guilt such features of the person as the advanced social and emotional intelligence, an internal locus control, prognostic competence and other act. On the basis of the received results it is proved, that resocialization minor criminals during adaptation in colonies should be directed on formation at them a high level of realization of guilt and in parallel include the differentiated psychological and pedagogical influence on the person of the minor criminal in view of a level realization of guilt.

Key words: guilt, realization of guilt, person of the minor criminal, psychological factors realization of guilt, the period of adaptation in a colony, resocialization.